

Pap András László

AKADÉMIAI SZABADSÁG: ÉRTELMEZÉSI KERETEK „ÜZLET ÉS EMBERI JOGOK” MEGKÖZELÍTÉSÉBEN

Az alábbi írás az akadémiai szabadság értelmezési, megközelítési módjait mutatja be – a terjedelmi keretekre tekintettel, a teljesség igénye nélkül hat interpretációs mezőt azonosítva. Az akadémiai szabadság ennek értelmében (i) a nemzetközi jog egyik fejlődési iránya (*emerging freedom*) és egy növekvő körben elismert alkotmányos szabadság/jog; (ii) az illiberalizmus és az autokratikus kormányzás egyik mérőeszköze; (iii) az akadémiai kiválóság egyik lehetséges szempontja; (iv) a globalizált piacgazdaság egy terepe és eszköze; (v) a külföldi kormányzatok behatolásának és térnyerésének instrumentuma; valamint (vi) az identitáspolitikai és a társadalmi igazságosság eszköze. A különböző megközelítési módok más és más értelmezési hangsúlyokat, jogi-, politikai- és közpolitikai intézkedéseket helyeznek előtérbe. Az írás kerete „üzlet és emberi jogok” irányultságú,¹ és inspirációs forrása az a tapasztalat, hogy az akadémiai szabadság a neoliberais piac Szküllája és az illiberais autokrácia Kharübdiszé között található, a szabadságkorlátozás fenyegetései pedig adott estben egyidejűleg, összeadódva is jelentkeznek. Sajátos, de eklatáns példa erre Magyarország, ahol az elmúlt évtizedben folyamatosan szűkül az akadémiai szabadság részben az állami kontroll kiterjesztése, részben pedig a szektor privatizációja folytán. Az egyik alapvető, és általános szinten megválaszolhatatlan kérdés az, hogy mi jelent nagyobb veszélyt, illetve mi biztosít megbízhatóbb garanciát az akadémiai szabadság számára: az állam vagy a magánszektor (üzleti szektor)? Mindeközben a tudomány és a (felső)oktatás korlátozása az illiberais autokráciák fegyvertárának és a nemzetközi biztonságpolitikának is fontos eleme. Vegyük hát sorra a hat, az akadémiai szabadság értelmezésében hasznos megközelítési szempontot.²

AZ AKADÉMIAI SZABADSÁG A NEMZETKÖZI JOG ÉS AZ ALKOTMÁNYJOG ASZTALÁN

Az akadémiai szabadság jogi megközelítésének első, kézenfekvő lépése a nemzetközi (és nemzeti) kodifi-

kációs és joggyakorlat áttekintése. Előljáróban szükséges megemlíteni, hogy az akadémiai szabadság fogalmát és jogi manifesztációját (jogosulti körét, garanciáit, operacionalizációs mechanizmusait) nagyfokú bizonytalanság jellemzi. A tudomány szabadsága magában foglalja az oktatás, a kutatás és a kutatás disszeminációjának (rendezvények, publikáció) szabadságát, helyszínét tekintve pedig leggyakrabban oktatási és kutatóintézetekhez, valamint kiadókhoz köthető. Az akadémiai szabadság lehet oktatók és kutatók egyéni szabadságjoga, de vonatkozhat intézmények autonómiájára; értelmezhető a vállalkozás szabadságának és a közszolgáltatások dimenziójában is.³

Az akadémiai szabadság kérdésköre – különböző formában – számos, kógens és *soft law* jellegű nemzetközi dokumentumban megjelenik, és mértékadónak tekinthető az az álláspont, amely szerint e szabadság(jog) tiszteletben tartására vonatkozóan – minden tartalmi és formai bizonytalanság ellenére – az államokat nemzetközi jogi kötelezettség terheli. Időről időre felvetődik emellett a *sui generis* jogként történő elismerés, illetve egy önálló nemzetközi egyezmény megalkotásának igénye. Legutóbb, 2020 novemberében az Európa Tanács (ET) parlamenti közgyűlése által elfogadott ajánlás szólított fel egy, a tudomány szabadságáról és intézményi autonómiáról szóló európai egyezmény elfogadására.⁴

Sui generis jogként csak az Európai Unió Alapjogi Chartájának 13. cikke nevesíti a művészet és a tudomány szabadságát, de a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának 13. és 15. cikke is említi a tudományhoz és az oktatáshoz fűződő jogot,⁵ hasonlóan az Emberi Jogok Európai Egyezménye Első Kiegészítő Jegyzőkönyve 2. cikkéhez. Emellett az Emberi Jogok Európai Bírósága az akadémiai szabadságot a 10. cikk által biztosított véleménynyilvánítás szabadsága hatálya alá tartozóként is védelemben részesíti, a Közép-európai Egyetem magyarországi elüldözése kapcsán pedig az Európai Bíróság a GATT-normák megsértése tükrében értelmezte az akadémiai szabadságot.⁶

A *soft law* dokumentumok közül kiemelését érdemel az ENSZ Nevelésügyi, Tudományos és Kultu-

rális Szervezete (UNESCO) által 1997-ben elfogadott, a felsőoktatásban dolgozó oktatók státuszáról szóló, valamint az 1960-as (utoljára 2017-ben frissített, és az Egyetemes Időszakos Felülvizsgálat – Universal Periodic Review, UPR – rendszerébe kapcsolódó monitoring-eljárást bevezető), tudományos kutatásról és kutatókról szóló ajánlása, de az ET is több ajánlást elfogadott a tárgykörben.⁷

Számos nemzetközi fórum jött létre az utóbbi évtizedekben az akadémiai szabadság védelmére. Ilyen például a Consortium for Higher Education and Research (CHER) vagy az Európai Rektorok Konferenciája (Conference des Recteurs Européens), de megemlítendő az 1920-óta működő, jelenleg több mint 50 országban aktív World University Service, az 1988-ban (a Bolognai Egyetem alapításának 900-ik évfordulóján) 388 rektor és egyetemi vezető által aláírt Magna Charta-kezdeményezés, valamint az 1999-es Bolognai Nyilatkozat, amelyben 29 állam az Európai Felsőoktatási Térség (European Higher Education Area, EHEA) erősítése mellett tett nyilatkozatot – az egyetemi autonómia elvei mellett is hitet téve.

A Magna Charta Universitatum értékeinek és normáinak felügyeletére 2000-ben az Európai Egyetemek Szövetsége elemző, kutató, adatgyűjtő, érdeképviseleti központot (Observatory) alapított Bolognában, amely megvizsgál minden egyetemi autonómiát sértő esetet.⁸ Számos hasonló egyetemes és regionális kezdeményezés létezik: ilyen a Kutatási Fejlesztési Tanács Afrikában (CODESRIA) vagy az UNESCO égisze alatt működő – 1950-óta aktív, 130 ország képviselőjét tömörítő – Nemzetközi Egyetemi Szövetség (IAU).

A fent említett – monitoring-eljárásokat, szankciókat nemigen tartalmazó – dokumentumok és szervezeti alapelvek közös vonása, hogy felhívják a figyelmet az akadémiai szabadság és a demokrácia közötti inherens kapcsolatra. Az említett 2020-as ET ajánlás például a Covid-19 járvány kapcsán is hangsúlyozza a megbízható tudományos adatok és kutatás fontosságát a kríziskezelésben.⁹ A dokumentumok arra mutatnak rá, hogy a tudomány szabadsága nem privilégium, hanem szükséges feltétel ahhoz, hogy az oktatáshoz való hozzáférés és szolgáltatás joga megvalósulhasson, illetve az állam ilyen irányú közszolgáltatási kötelezettsége teljesüljön – nem mellesleg a tudomány szabadsága intrinzikusan kapcsolódik a véleménynyilvánítás szabadságához.¹⁰ Az említett 2020-as ET-ajánlás azt is megemlíti, hogy a tudomány szabadsága és az egyetemi autonómia mint fogalmak tartalmát illető jogi bizonytalansága nemcsak a szabadságkorlátozás szankcionálásának aka-

dála, de a résztvevők jogtudatosságát is korlátozza.¹¹ Az ET ajánlás alapjául szolgáló jelentés¹² rámutat, hogy a nemzetközi dokumentumokban található deklarációk a legtöbb tagállam alkotmányos rendszerében is megjelennek. A szólásszabadság mellett 11 tagállam alkotmánya kiterjed az oktatás szabadságára, 15 a kutatására, 8 nevesíti a releváns intézményi autonómiát, 4 pedig a tudomány szabadságáról általánosságban rendelkezik.¹³

AZ AKADÉMIAI SZABADSÁG MINT AZ ILLIBERÁLIS AUTOKRÁCIA MÉRŐESZKÖZE

2021 Magyarországot illetően aligha kell bizonygatni, hogy az akadémiai szabadság állapota tükrözi a demokrácia állapotát, valamint azt, hogy az akadémiai szabadság korlátozása az illiberális autokráciák fegyvertárának fontos eleme. Magyarország példája mutatja, hogy az alkotmányos fékek és ellen-súlyok lebontása után (vagy azzal egyidejűleg) a kulturális szféra bevétele következik. A szabadságkorlátozás sokrétű lehet: publikációk vagy rendezvények cenzúrázása; célzott közfinanszírozás-megvonás (például bizonyos képzések esetében); politikailag kívánatos intézmények létrehozatala és bőkezű támogatása; képzések vagy akár egész intézmények akkreditációjának visszavonása; az egyetemi autonómia korlátozása államilag kinevezett (politikailag megbízható) kancellárokkal; a tantervek központosítása (például a közoktatás esetében);¹⁴ az intézményrendszer privatizálása (politikailag ellenőrzött) magánalapítványok vagy egyházak számára.¹⁵ A szabadságkorlátozás megnyilvánulhat oktatók, kutatók ellen közvetve vagy közvetlenül a kormány által folytatott megfélemlítő kampányok vagy célzott adóhatósági eljárások, munkaviszony-megszüntetések formájában; az alapvetési pályázati döntéshozatal befolyásolásában is. Ide tartozik az is, ha a kormányzat korlátozza vagy akadályozza a kutatáshoz nélkülözhetetlen közérdekű adatokhoz való hozzáférést, vagy feketelistára teszi a kutatáshoz (is) fontos információkat, adatokat szolgáltató rendszerkritikus civilszervezetek vagy sajtóorgánumokat. Az oktatók, kutatók sokféle módon kerülnek külső és belső (a munkáltatótól érkező) nyomás alá: gyakori az öncenzúra is,¹⁶ hiszen egy intézmény vagy egy oktató-kutató számára jelentős kockázattal vagy költséggel járhat a kormány politikai (vagy akár csak közpolitikai) irányvonalától eltérő tevékenység.¹⁷ A nyílt nyomásgyakorlás sokszor ritka, és nehezen bizonyítható.

AZ AKADÉMIAI SZABADSÁG MINT A KIVÁLÓSÁG EGYIK LEHETSÉGES SZEMPONTJA

A fentiek folytán egyre erősödik az a mozgalom, amely az akadémiai szabadságot a tudományos-szakmai minőség értékelésének szempontjává teszi. Ennek leginkább a (presztízsen túlmutató, közvetlenül finánciális hatású) egyetemi rangsorok tekintetében van jelentősége. Az említett, 2020-as ET ajánlás kiemeli annak problematikusságát, hogy az akadémiai szabadság tekintetében rendkívül rosszul teljesítő országokban működő egyetemek a különböző rangsorokon előkelő helyekhez juthatnak. (Az ajánlás alapjául szolgáló jelentés arra is rámutat, hogy az ET tagállamai közül sokban siralmas az akadémiai szabadság állapota; a vizsgált 144 állam között számos ET-tagállam szerepel: Azerbajdzsán az utolsó, a 137-ik, Törökország a 135-ik, Oroszország a 113-ik; az EU-tagállamok közül Magyarország foglalja el a legalacsonyabb helyet).¹⁸ Az Európa Tanács fel is hívja a releváns nemzeti és nemzetközi szervezeteket, szakmai tömörüléseket, hogy a kapcsolatépítésük, együttműködéseik, de kifejezetten az akadémiai minősítés során is vegyék figyelembe az akadémiai szabadság színvonalát az érintett intézmények vonatkozásában.¹⁹

Az akadémiai szabadság kvantifikálására több kezdeményezés is létezik. Figyelemreméltó a Global Public Policy Institute (GPPi) – amely az ET jelentésben is említést kap²⁰) – a Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, a Scholars at Risk Network és a V-Dem Institute által kidolgozott, 2020 márciusában közzétett Academic Freedom Index. Az utóbbi öt kódolt indikátor alapján térképezi fel az akadémiai szabadság tényleges működését a kutatás, az oktatás, az akadémiai mobilitás, a disszemináció, az intézményi függetlenség, a „kampusz-integritás,” a kifejezés szabadsága és különböző formális indikátorok figyelembe vételével.²¹ A komplex megközelítés (az index a jogi háttér feldolgozása mellett civil szervezetek által dokumentált konkrét eseményeket, intézményi és kutatói önbevalláson alapuló felméréseket és közvéleménykutatásokat is figyelembe vesz²²) azért lényeges, mert félrevezető lehet például a formális alkotmányos vagy jogszabályi elköteleződés a tudomány és az oktatás szabadsága és autonómiája mellett. (A 2019-ben legrosszabbul teljesítő országok harmadában például az akadémiai szabadság kifejezett – bár nyilván üres – alkotmányos védelemben részesül.²³)

AZ AKADÉMIAI SZABADSÁG MINT A GLOBALIZÁLT PIACGAZDASÁG TEREPE ÉS ESZKÖZE

Az akadémiai szabadság értelmezésekor fontos kérdés a tudományos és oktatási tevékenység elhelyezése a köz- és magánszféra viszonyrendszerében. Elvi – és általánosságban nyilván nem vagy-vagy alapon eldönthető – kérdés, hogy hogyan kell a tudományra és az oktatásra tekinteni: közjósággként és közszolgáltatásként, vagy a globalizált tudásipar profittermelő magánpiaci értékeként, amelyet a vállalkozás szabadsága határoz meg? Tény, hogy az elmúlt évtizedekben radikálisan átalakult az egyetem és a tudományos kutatás világa is. Az egyetemeken az „új menedzsment” és a külső (állami és a privátszférából érkező) kutatási források iránti igény, valamint a képzésért fizető diákok fokozódó dominanciája felforgatta a hagyományos viszonyrendszert az egyetemi polgárok különböző csoportjai között. Az egyetemek sokszor a gazdálkodó tevékenységet végző jogi személyekhez hasonló jogállást és társadalmi státuszt kapnak, miközben a globalizált piac márkáns szereplői, valamint a globális „tudásgyártás” sokszínű (az ingatlanpiacon át az egészségügyi- és szociális szférán keresztül a kereskedelemig és vendéglátóiparig terjedő) portfólióval működő tőkeerős szektorra lett. Ezáltal, ahogy az ET-ajánlás rámutat,²⁴ a tudományos közösség és az oktatási intézmények egyre kiszolgáltatottabbá is válnak az üzleti szféra profitszerzésre irányuló beavatkozásával és nyomásgyakorlásával szemben – miközben, az UNESCO ajánlását idézve,²⁵ a felsőoktatás közérdekű, a társadalmi progressziót szolgáló beruházás; a Magna Charta Universitatum 2020 szerint a helyi kultúrában gyökerező társadalmi felelősség, aminek a helyi kultúrák gazdagítását is szolgálnia kell. Az említett 2020-as ET-jelentés hangsúlyozza,²⁶ hogy az egyetemek az államok intellektuális teljesítményének ikonjai, a kulturális és nyelvi hagyományok megőrzésének letéteményesei. Újabb, elvi éllel felmerülő kérdés: egyetemes vagy nemzeti érték a tudomány és az oktatás? Az ugyanakkor tény, hogy a tudomány és a felsőoktatási piac jelentős, a globalizációt és a szupranacionális integrációt erősítő tényező. Az eredeti Magna Charta nyilatkozat leszögezi: „az egyetem az európai humanista hagyományok letéteményese, folyamatosan törekszik az egyetemes ismeretek megszerzésére, küldetésének teljesítése érdekében nem vesz tudomást földrajzi vagy politikai határokról, és hangsúlyozza a kultúrák kölcsönös ismeretének és kölcsönhatásának parancsoló szükségességét”.

A 2020-as változat szerint az egyetemek egy globális kollegiális hálózat összekapcsolt, összefonódott elemei.

AZ AKADEMIAI SZABADSÁG MINT A KÜLFÖLDI KORMÁNYZATOK BEFOLYÁSOLÁSI ÉS TÉRNYERÉSI ESZKÖZE

Az akadémiai szabadság kérdésköre a nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozók, valamint a biztonságpolitikai szakma és tudomány számára is fontos. Közpolitikai viták övezik azt a kérdést, hogy hogyan viszonyuljanak egy demokráciában a nem demokratikus berendezkedésű országok tudósaihoz. Az egyik álláspont szerint a bilaterális akadémiai csereprogramok a társadalmi progresszió eszközévé válhatnak, és egyfajta *soft power*-ként működhetnek az autokráciákban is. A másik oldal – az ipari kémkedés és az infiltráció veszélyeire tekintettel – a *divestment* politikáját javasolja.²⁷ Számos elemző hívja fel a figyelmet a tudományos-oktatási-kulturális tevékenység mellett (vagy annak álcája mögött) megvalósított politikai propaganda veszélyeire a demokratikus államokba telepített olyan intézmények vonatkozásában, mint a Konfuciusz Intézetek, a China–United States Exchange Foundation, a Kreml által irányított Dialogue of Civilizations Research Institute, vagy a German–Russian Forum, amelyek csereprogramokat működtetnek, és bőkezű támogatásokat nyújtanak, miközben az „oktatási diplomácia” jegyében bizonyos kormányok megfigyelési és propagandatevékenységének eszközei – és ezek a szervezetek a legmagasabb egyetemek, kutatóintézetek falain belül is működnek. A Freedom House kimutatta,²⁸ hogy a vezető nyugati egyetemek százmillió dolláros értékben hoznak létre kutatóhelyeket, központokat autoriter rendszerek finanszírozásával.²⁹

Hasonló aggodalom kíséri az Egyesült Államok, Ausztrália és az Egyesült Királyság fizetéses egyetemi rendszerében jelentkező, egyre fokozódó pénzügyi függést a külföldi diákoktól. Baykal és Benner bemutatja,³⁰ hogy Németországban a legtöbb külföldi diák Kínából érkezik (2018–19-ben 42 676, az összes 394 665 diákból), a második helyen Törökország állt (39 634 diákkal), Oroszország pedig az ötödik (13 968 hallgatóval). Az EU-ban is a Kínából érkezőké a legnagyobb vendéghallgatói csoport: az összesen 1,71 millió külföldi diák 11,2 százalékát téve ki 2017-ban. Ausztráliában a kínai diákok aránya 38,3 százalék volt 2018-ban, és a legnagyobb hét ausztrál egyetemnek fizetett tandíjából származó bevétel 13–23 százaléka tőlük származott. Érthető mó-

don az érintett intézmények kétszer is meggondolják, hogy helyt adnak-e olyan programoknak, kutatásoknak, amelyek irritálhatják Kínát. Az Egyesült Királyság, az USA, Franciaország és Ausztrália élen járnak a Szaúd-Arábiába és Kínába kihelyezett kampuszok és képzések terén is – noha ezekben az országokban igencsak más lehet az akadémiai szabadság mércéje az otthonihoz képest. A kiszolgáltatottság nem csak a pénzügyi forrásokkal összefüggésben jelentkezik: sok olyan kutatás van, amely – természeti vagy demográfiai sajátosságokból fakadóan – csak bizonyos országokban végezhetőek el, másutt nem is replikálhatóak, és az érintett kutatók nem szívesen kockáztatják meg a kitiltást, a vízumkérelmük elutasítását. Az öncenzúra tehát közvetlen veszély.

AZ AKADEMIAI SZABADSÁG MINT AZ IDENTITÁSPOLITIKA ÉS A TÁRSADALMI IGAZSÁGOSSÁG ESZKÖZE

Az akadémiai szabadság nemcsak illiberális autokráciákban áll kultúrharc keresztútjében. A társadalmi igazságosság kérdésköréhez kapcsolódó viták és az identitáspolitikai törekvések konfliktusainak kiemelt helyszínei az egyetemek, elsősorban a bölcsészkarok és társadalomtudományi fakultások. Az öncenzúra egyre gyakoribb jelenség: a kollégák vagy egyes társadalmi csoportok által elutasított vagy vitatott, népszerűtlen vélemények, esetenként tudományos álláspontok körül kialakuló konfliktusok a karrier előrehaladását akadályozzák. Továbbá, a „helikopter-szülők által a hópihe-diákok számára finanszírozott oktatási rendszerben megkövetelt biztonságos tér” elveinek megsértése zaklatási eljárásokhoz is vezethet,³¹ így könnyen elbizonytalanodik az egyetemi oktató, hogy bizonyos (a tudomány és az oktatás szempontjából egyébként esszenciális viták alapjául szolgáló) kérdésekkel foglalkozzon-e. Különösen (az egyetemi tudásiparban egyre nagyobb arányban foglalkoztatott, sok nyugati egyetemen kifejezetten többségben lévő) határozott idejű munkaviszonyban álló vagy junior oktatók-kutatók esetében merül fel ez nehéz kérdésként. A 2020-as ET-jelentés utal arra a friss európai felmérésre, amely szerint a megkérdezett oktatók, kutatók 21 százaléka érvényesít öncenzúrát, 15,5 százalékuk pedig a kollégái által elkövetett zaklatás (*bullying*) áldozataként azonosította magát.³² Egy másik felmérés szerint a konzervatív beállítottságú amerikai és kanadai kutatók, oktatók harmada átélte már fenyegetést vagy rendre utasítást a nézetei miatt, egy harmadik adatfelvételben pedig a résztvevő brit és amerikai konzervatív oktatók há-

romnegyede számolt be hasonló ok miatt kialakult, ellenséges légkörről a tanszéken. Az amerikai oktatók 40 százaléka nem venne fel Trump-támogatót, Nagy-Britanniában a harmaduk utasítana el Brexit-támogatót – és minél fiatalabbak a megkérdezettek, annál markánsabb az elutasítás (a világnézeti alapon történő munkaviszony-megszüntetés támogatása a fiatalok körében kétszerese, a doktori hallgatók körében háromszorosa az 50 év felettek körében mértnek).³³ Az „eltörlés kultúrája” nem korlátozódik a társadalom- és bölcsészettudomány területére: a természettudományos folyóiratok, kutatási pályázatok területén is egyre erősebben jelentkezik biológiai nem valóságára vonatkozó, a legutóbbi időkig tudományos evidenciának tekintett, de a transzjogi mozgalom aktivistái által identitáspolitikai alapon kétségbevit és transzfóbiaként azonosított pozíció tabusítása, marginalizálása.³⁴

ZÁRÓ GONDOLATOK

Az írás, elsősorban terjedelmi korlátokra tekintettel, számos releváns kérdésre még érintőlegesen sem tudott kitérni (a digitális oktatás során is terebélyesedő „surveillance society” kérdésétől az esélyegyenlőség sokdimenziós feladványaiig). Minden bizonnyal egy rendkívül hosszú monográfiára lenne szükség ahhoz, hogy a tudományos élet és az oktatás szabadságának teljes körű áttekintését adjuk. A jogi szabályozás nyilván csak egy szeletét képes megragadni a problémának – és még így is, említetten, rengeteg bizonytalanság övezi a fókusz és a hatály tekintetében. Jó iránymutató az ET sokszor említett ajánlása, az Európai Parlament (hasonló megközelítésű) 2018-as kezdeményezése vagy éppen az American Association of University Professors inventúrája,³⁵ amely szerint (többek között) a tudomány szabadsága a professzionális, tisztességes, mások méltóságát és a diszkriminációmentesség elvét tiszteletben tartó, cenzúra és megtorlás nélküli tanítást és szabad vitát jelent, valamint az oktatók szabadságát a hallgatói munka értékelése terén (az utóbbi magába foglalja az e szabadság korlátozásával szembeni védelmet, ugyanakkor nem zárja ki az oktatók szankcionálását mások megfélemlítése vagy nevétségessé tétele, a szakmai normáknak való meg nem felelés, inkompetencia kapcsán).

VÉGJEGYZETEK

1. A gazdálkodás(tudomány), a jog és a közpolitika keresztmetszetében elhelyezkedő, az elméletben és (jog) gyakorlatban egyaránt megjelenő „üzlet és emberi

jogok” (*business and human rights*) megközelítés már negyedszázados történetre nyúlik vissza. Egyszerre gyakorlati mozgalom, amely az emberi jogi jogsértések áldozatainak védelmét, a gazdasági társaságok emberi jogi jogsértésekért történő felelősségre vonását és emberi jogi jogvédő üzleti gyakorlatok kialakítását célozza; akadémiai diszciplína; nemzetközi mozgalom és kodifikációs program; valamint globalizált üzleti gyakorlat. Lásd pl. Anthony P. EWING: Teaching Business and Human Rights, in *Teaching Business and Human Rights Handbook*, Teaching Business and Human Rights Forum, 2016. <https://teachbhr.org/resources/teaching-bhr-handbook/introduction-teaching-business-and-human-rights/>, valamint CHRONOWSKI Nóra: Üzlet és emberi jogok – nemzetközi törekvések és alkotmányjogi korlátok, *JURA*, 2013/2, 7 –16.

2. Terminológiai megjegyzés: az írás az „akadémiai szabadság” kifejezést használja (annak rövidege miatt) a nemzetközi dokumentumok magyar fordításában bevett „tudományos élet szabadsága” szinonimájaként. Terjedelmi keretekre tekintettel, amikor oktatásról esik szó, alapesetben a felsőoktatás értendő alatta, de esetenként a közoktatásra is kiterjednek az itt tárgyalt kérdések. Ugyancsak fontos leszögezni, hogy noha jelentős különbségek vannak a természet- és a társadalomtudományok, illetve ezen tudományok művelőinek helyzete között (az előbbieket inkább az üzleti szféra, utóbbiak inkább a kormányok behatásának kitétebbek), a domináns nemzetközi megközelítéssel összhangban, ez az írás is egységesen kezeli a tudomány valamennyi területét. Lásd például az Európa Tanács (az írásban számos alkalommal hivatkozott) 2020-as ajánlását: Council of Europe Parliamentary Assembly Resolution 2352 (2020) on „Threats to academic Council of freedom and autonomy of higher education institutions in Europe”. Az alapjául szolgáló jelentés: Report 15167 (2020), jelentéstevő: Brenner Koloman.
3. Az Európai Egyetemi Szövetség (European University Association, EUA) megkülönbözteti az akadémiai, szervezeti, pénzügyi és személyzeti autonómiát. A magyar alkotmányjogi gyakorlatban irányadó a 41/2005. (X. 27.) AB határozat. Egy másik fontos dokumentum, az Európai Parlament 2018. november 29-i, a Tanácshoz, a Bizottsághoz és a Bizottság alelnökéhez/az Unió kül- és biztonságpolitikai főképviselőjéhez a tudományos élet szabadságának az Európai Unió külső tevékenysége keretében biztosítandó védelemről szóló ajánlása (2018/2117(INI)) szerint „a tudományos élet szabadságához fűződő követelmények [...] az oktatáshoz való jogra, valamint a szólás és a véleménynyilvánítás szabadságára vezethetők vissza; [...] a tudományos élet szabadsága magában foglalja az információk terjesztésének és kutatások végzésének szabadságát, a tudás és az igazság korlátozás nélküli

- terjesztését [...] ez a szabadság kiterjed a tudományos dolgozók szabadságára nézeteik és véleményük kifejezésére, még akkor is, ha ellentmondások vagy népszerűtlenek kutatásaik és szakértelmük területén, és ez magában foglalhatja a közintézmények működésének vizsgálatát egy adott politikai rendszerben és annak kritikáját”.
4. ET Ajánlás (2. vj.) Para 4.
 5. Lásd erről NAGY Marianna: Egyetemi autonómia közigazgatási jogi nézőpontból – avagy a kristálytükör meghasadt? *Közjogi Szemle*, 2017/2, 17.
 6. Az Európai Bizottság Magyarország elleni ügye, C-66/18 (2020), Lásd még NAGY Csongor István: The Commission’s Al Capone Tricks: Using GATS to protect academic freedom in the European Union, *Verfassungsblog*, 20 November 2020, <https://verfassungsblog.de/the-commissions-al-capone-tricks/>.
 7. Lásd például Parliamentary Assembly Recommendation 1762 (2006) on „Academic freedom and university autonomy, Recommendation Rec(2007)6 of the Committee of Ministers to member states on the public responsibility for higher education and research, Recommendation CM/Rec(2012)7 of the Committee of Ministers to member States on the responsibility of public authorities for academic freedom and institutional autonomy.
 8. Lásd TÓTH Judit: Nemzetközi mércék az egyetemi autonómiában, *Közjogi Szemle*, 2017/2, 22.
 9. Lásd ET Ajánlás (2. vj.) Para 3. Emellett az Európai Parlament 2018-as, említett ajánlása elvi érveléssel mutat rá, hogy: „az oktatáshoz való jog alapvetően fontos minden más emberi jog gyakorlása és a fenntartható fejlődés elérése szempontjából; [...] ezt a jogot csak a tudományos élet szabadságának légkörében, valamint a felsőoktatási intézmények autonómiája révén lehet gyakorolni [...] nem létezhet demokrácia a tudományos élet szabadsága nélkül, amely lehetővé teszi a tájékozott vitát [...] a tudományos élet szabadsága kulcsfontosságú tényező a fenntartható fejlődés előmozdításához”. Lásd EP Ajánlás (3. vj.) Paras B-E.
 10. Lásd ET Ajánlás (2. vj.) Para 6. és EP Ajánlás (3. vj.) Para A.
 11. Lásd ET Ajánlás (2. vj.) Para 4.
 12. Lásd ET Jelentés (2. vj.) Para 55.
 13. *Uo.* Paras 55–56.
 14. Lásd például HALMAI Gábor: Memory Politics in Hungary: Political Justice without Rule of Law, *Verfassungsblog*, 10 January 2018, <https://verfassungsblog.de/memory-politics-in-hungary-political-justice-without-rule-of-law/>.
 15. Lásd például DRINÓCZI Tímea: Loyalty, Opportunism and Fear: The forced privatization of Hungarian universities, *Verfassungsblog*, 5 February 2021, <https://verfassungsblog.de/loyalty-opportunism-and-fear>.
 16. Lásd például KÖRTVÉLYESI Zsolt: Fear and (Self-) Censorship in Academia, *Verfassungsblog*, 16 September 2020. verfassungsblog.de/fear-and-self-censorship-in-academia/.
 17. Lásd például HALMAI Gábor: The End of Academic Freedom in Hungary, *Hypothesis: Academic Blogs*, October 21, 2019. <https://ds.hypotheses.org/6368>; Hátul Európának a kultúra, az oktatás és a média leépítése Magyarországon (2010–2019), Oktatói Hálózat, Budapest, 2020. <http://oktatoihalozat.hu/wp-content/uploads/2020/03/magyar.pdf>.
 18. Lásd ET Jelentés (2. vj.) Para 75.
 19. *Uo.* Para 7.
 20. *Uo.* Para 74.
 21. Janika SPANNAGEL – Katrin KINZELBACH – Ilyas SALIBA: The Academic Freedom Index and Other New Indicators Relating to Academic Space: An Introduction, *Users Working Paper*, Series 2020:26, Gothenburg, The Varieties of Democracy Institute, University of Gothenburg, March 2020.
 22. A komplex megközelítés egy-egy eleme már része a minősítési eljárásnak: A Scholars at Risk’s Academic Freedom Monitoring Project 2013 óta dokumentál releváns eseményeket, a European University Association’s Autonomy Scorecard intézményi nyilatkozatokra épül, de a Times Higher Education új rangsora, a University Impact Ranking már a fenntartható fejlődési célok (Sustainable Development Goals, SDGs) szempontját is figyelembe véve épül fel.
 23. Lásd SPANNAGEL–KINZELBACH–SALIBA (21. vj.) 2–3.
 24. Lásd ET Ajánlás (2. vj.) Para 6.
 25. A felsőoktatásban dolgozó oktatók státuszáról szóló, említett ajánlás (UNESCO), 10. cikk.
 26. Lásd ET Jelentés (2. vj.) Paras 6, 51.
 27. Lásd SPANNAGEL–KINZELBACH–SALIBA (21. vj.), valamint Asena BAYKAL – Thorsten BENNER: *Risky Business. Rethinking Research Cooperation and Exchange with Non-Democracies. Strategies for Foundations, Universities, Civil Society Organizations, and Think Tanks*, Global Public Policy Institute, October 2020, https://www.gppi.net/media/GPPi_Baykal_Benner_2020_Risky_Business_final.pdf, By AS October 2020.
 28. Saipira FURSTENBERG – Tena PRELEC – John HEATHERSHAW: The Internationalization of Universities and the Repression of Academic Freedom, *Freedom House*, July 2020. <https://freedomhouse.org/report/special-report/2020/internationalization-universities-and-repression-academic-freedom>
 29. Thorsten BENNER: It’s Time for Think Tanks and Universities to Take the Democracy Pledge, *Washington Post*, January 16, 2019. Lásd: Resisting Chinese Government Efforts to Undermine Academic Freedom Abroad. A Code of Conduct for Colleges, Universities, and Academic Institutions Worldwide, *Human Rights*

- Watch*, https://www.brw.org/sites/default/files/supporting_resources/190321_china_academic_freedom_coc_0.pdf.
30. Baykal-Benner (27. vj.) 20-21.
31. Lásd például Laura KIPNIS: Eyewitness to a Title IX Witch Trial, *Chronicle of Higher Education*, April 2, 2017; András László PAP: Harassment: A Silver Bullet to Tackle Institutional Discrimination, But No Panacea for all Forms of Dignity and Equality Harms, *Intersections. East European Journal of Society and Politics* 2019/2.
32. Lásd ET Jelentés (2. vj.) Paras 37, 41.
33. Eric KAUFMANN: Academic Freedom in Crisis: Punishment, Political Discrimination, and Self-Censorship, *Center for the Study of Partisanship and Ideology*, March 1, 2021.
34. Lásd például Emma HILTON – Pam THOMPSON – Colin WRIGHT – David CURTIS: The reality of sex, *Irish Journal of Medical Science*, 15 January 2021. <https://doi.org/10.1007/s11845-020-02464-4>, valamint Georgi K. MARINOV: In Humans, Sex is Binary and Immutable, *Academic Questions*, 2020. 279–288, DOI:10.1007/s12129-020-09877-8, <https://www.nas.org/academic-questions/33/2/in-humans-sex-is-binary-and-immutable>.
35. Cary NELSON: Defining Academic Freedom, *Inside Higher Ed*, December 21, 2010.